

Zitierhinweis

Sommer, Petr: Rezension über: Josef Žemlička, Počátky Čech královských 1198–1253. Proměna státu a společnosti, Praha: NLN, 2002, in: Český časopis historický, 2021, 3, S. 665-668, <https://recensio-stag.lorax.syslab.com/r/64d6547c06954204b520bd1ad0b8fc57>

český časopis historický

copyright

Dieser Beitrag kann vom Nutzer zu eigenen nicht-kommerziellen Zwecken heruntergeladen und/oder ausgedruckt werden. Darüber hinausgehende Nutzungen sind ohne weitere Genehmigung der Rechteinhaber nur im Rahmen der gesetzlichen Schrankenbestimmungen (§§ 44a-63a UrhG) zulässig.

Josef ŽEMLIČKA

Konec Přemyslovců. Skladba a fungování jejich pozdní monarchie

Praha, Nakladatelství Lidové noviny 2020, 722 s., ISBN 978-80-7422-752-3.

Obsáhlá monografie Josefa Žemličky, věnovaná závěru panování přemyslovské dynastie, není solitér. Je šestým svazkem promyšleně budované řady, která sleduje téma již od prvních zmínek o Přemyslovcích.¹ V posledním svazku dlouhodobého projektu předkládá autor bilanční a syntetizující text, zamýšlející se nad tvářností závěrečné části období vlády přemyslovské dynastie a nad mechanismy fungování jejího světa.

Autor začíná charakteristikou společnosti počínaje šlechtou a nesvobodným (nebo polosvobodným) obyvatelstvem konče. Rozpětí pojmu šlechta bylo velké a Žemlička právem poukazuje na nejasné hranice kategorií, jako je např. vladyka. Mezi vládnoucí vrstvy patřilo nesporně duchovenstvo, na scéně 13. století se objevili měšťané a zůstávali obyvatelé venkova. Existovalo ovšem i hledisko nacionální, dělící obyvatele českého území na Čechy, Němce a Židy. Všechny tyto horizonty propojovala nebo naopak oddělovala hranice a charakter vlastnictví – sídel, nemovitého majetku, zejména půdy, příjmů – a sociálních vazeb. Mezi určující faktory sem patřila sňatková politika, což opět souviselo s majetkem, s kategoriemi souhlasů příbuzných atd., neboť v sázce byla atomizace majetku.

Specifické téma představuje církev. I ona kopírovala stav moci a společnosti, chápala se jako složka pečující o duchovní správu a tomu podřizovala svou organizaci a její hmotné zajištění. Dosah této správy byl stále ještě malý, pomalu postupovala limitace farností. Složitost problému podtrhoval proces vznikání městských farností. O kompetence v tomto procesu zápasila církev s panovníkem. Jiný problém církevní organizace představovaly žebrové řády, které s klasickým klérem bojovaly o postavení v městské společnosti. Na scéně zůstávaly také tradiční řády, které zápolily o místo na slunci a o majetek. Svou roli hrála patronátní práva a spory o desátek. Nemalý zdroj církevních příjmů představovaly odpustky, charakteristické zejména pro závěr přemyslovského panování, a zbožné dary. Významnou roli hrály imunity a exempce, což vše dokumentuje složitou cestu k emancipaci církve.

Detailní znalost pramenů umožňuje autorovi, aby na různých lokálních příkladech ukazoval církevní taktiku a její střety se zájmy světské moci. Jiným lakmusovým papírkem středověkých církevních poměrů byly zmíněné odpustky, další zdroj církevních příjmů, významný stejně jako zbožné dary. Cílem bylo – zejména u řeholních institucí – participovat na pozemkovém majetku, který se stával základem stability všech vládnoucích vrstev společnosti. U církve tento vývoj poněkud brzdila kategorie nucených směn, kterou panovník využíval zejména při zakládání měst. Nelineární byl život příslušníků církve,

1 Josef ŽEMLIČKA, *Čechy v době knížecí (1034–1198)*, Praha, NLN 1997, 660 s., ISBN 80-7106-196-4, (²2007); TÝŽ, *Počátky Čech královských 1198–1253. Proměna státu a společnosti*, Praha, NLN 2002, 964 s., ISBN 80-7106-140-9; TÝŽ, *Přemysl Otakar II. Král na rozhraní věků*, Praha, NLN 2011, 752 s., ISBN 978-80-7422-118-7; TÝŽ, *Království v pohybu. Kolonizace, města a stříbro v závěru přemyslovské epochy*, Praha, NLN 2014, 671 s., ISBN 978-80-7422-333-4; TÝŽ, *Do tří korun. Poslední rozmach Přemyslovců (1278–1301)*, Praha, NLN 2017, 590 s., ISBN 978-80-7422-566-6.

a často nebýval v souladu s teoretickými ideály. Zlepšení správy církve i laické společnosti proto souviselo nejenom s kodifikací a vymáháním kanonických principů života, ale také s kontinuálním budováním církevní správy. Farní síť narůstala zahušťováním (to je jediný představitelný způsob vývoje v této oblasti) a byly do ní vkládány další prvky – arcijáhenství a děkanáty. Kontrolu stavu zajišťovaly vizitace a synody.

Protějškem i součástí světa církve byl svět laiků. Kromě tradiční venkovské zemědělské složky se v něm stále více prosazoval nový městský živel usazený v královských a nekrálovských městech vykazujících řadu znaků, mezi nimi např. nákladná opevnění a mnoho nových výsad.

Do takto připraveného terénu vstupuje Josef Žemlička s dalšími komplementárními tématy. V první řadě mu jde o královskou moc samotnou. Od obecného evropského pohledu na panovnickou moc vstupuje do českého prostředí, kde má i český panovník dvě těla – fyzické a sakrální. Panovník se stává sponou kontinuity regna – raného státního útvaru. V kontextu s postavením českého regna k říši si Žemlička všímá významného rozdílu – zatímco říšští *Landesherren* získávali svá práva postupně v závislosti na panovníkovi, měl je český vládce „odedávna“. Jde o aspekt, na nějž se v diskusích o vztahu českého regna k říši zapomíná. Také okolí panovníka, zejména jeho dvůr (jehož součástí byla tzv. kaple – církevní a administrativní součást panovnických struktur), se podílelo na formě vlády nad společností a na konstrukci státního aparátu. Další funkční vrstvy tvořili *familiars* a řada konkrétních úředníků, což vše vedlo k vytvoření zemských a dvorských institucí. Na řadě příkladů autor ukazuje, jak tuto oficiální strukturu naplňovali konkrétní lidé, kteří v ní soupeřili o zisky, vyhledávali přímluvy a protekce – třeba i formou sňatkové politiky, konspirování atd.

Protiváhou i součástí toho všeho byla rodící se zemská šlechtická obec, jejíž cestu lze stopovat např. při sledování vývoje sněmů, zemského soudu až k instituci zemských desek (později i krajských desek) garantujících šlechtický majetek. Celý tento proces rámovalo vyvazování vládnoucích vrstev společnosti ze starých forem panovnických práv. Jejich formu panovnických regálů rozměňovaly konkrétní situace a vztahy šlechty a církve usilující o stabilizaci svého postavení. Účinným nástrojem, pokud jde o církve, zde byly imunity, které zvolna přecházely z výjimek v systém, díky němuž oproti panovníkovým nárokům vystupovalo právo instituce a země. Právo (ostatně podobně jako stabilizace starých zvyklostí nebo novot) doprovázelo všechny složky společnosti – včetně kanonického práva církve.

Všechny tyto posuny vedly k formám dvojího panování, při němž vládce odlišoval své *dominium speciale* od obecného panování – *dominia generale*. Základem byl panovníkův půdní regál sahající do doby knížecí, významnou roli hrály daně, rovněž archaického původu, důležitá regália byla mýta a cla nebo kategorie odúmrti a mincovního a horního regálu.

V tomto složitém světě se pohybovali přemyslovští králové, jejichž úspěšnost se mohla hodnotit až poté, co více než desetiletí měřili své síly s regnem a jeho společností. Opírali se přitom o své aparáty, jejichž součástí byla zmíněná kaple a řada dvorských titulářů. Partnery a opozicí jim byli *barones*, církevní hierarchie a laické i duchovní instituce – a to i v mezinárodním měřítku.

Toto vše vypovídá o Václavu II., jehož osobnost i jej obklopující realie lze dosti detailně rekonstruovat. Byl rozhodně králem vzdělaným, opírajícím se o administrativní aparát a svou radu. V lecčems se snažil tento svůj svět pozitivně změnit, což dokládá např. mincovní reforma roku 1300 a související *Ius regale montanorum*, při jehož vzniku měl osobně spolupracovat. Pořízení obecného zákoníku, který by reguloval život království, však bylo nereálné. Stejně tak neuspěly Václavovy snahy o zřízení pražské univerzity, protože šlechta cítila, jak silně by byly posíleny složky společnosti příliš jí konkurující – zejména církve.

Josef Žemlička tyto známé faktory inspirativně doplňuje odkazy na další „reformní“ Václavovy snahy – zejména na reformu vlastní kaple a na jeho majetkové revindikační snahy. Je logické, že toto téma doprovází autorova sumarizace jeho řešení otázek spjatých s formami středověkého vlastnictví, na němž se v nedávné diskusi účinně podílel. Jiný výrazný aspekt charakterizující Václava-panovníka souvisí s dvorskou kulturou, vzdělaností a uměním, které charakterizují změnu dobové mentality ve prospěch rytířství. Ono hledisko vzdělanosti souvisí s rozšiřující se vrstvou scholárů doprovázejících panovníka a jeho dvůr. Vzdělaných úředníků bylo ostatně stále více zapotřebí i ve městech a mezi šlechtou, takže není divu, že psaná kultura vstupuje hluboko do společnosti. Václava a společnost okolo něj charakterizovala specifická (i formální) zbožnost projevující se např. nárůstem zájmu o relikvie. Významově podobnou roli hrála také podpora užitému umění, stavebnictví, písemné kultuře atd.

Trpká příchuť rozletu a tísnivé vyhlídky jsou charakteristika, kterými autor přibližuje dobu mocenského Václava vzestupu, v němž koexistují tři království, ale jenom jedno je stabilní. Velmi kompetentně Žemlička probírá předehtu a vlastní průběh česko-polsko-uherského Václava dobrodružství a předkládá tak jeden z vrcholů svého výzkumu konce přemyslovského období. Díky bezpečné znalosti pramenů a souvislostí mohl nastínit, že posledních pět let vlády Václava II. nebylo odrazem tradiční zamotané a nešťastné královny ambice, ale velmi logickým gordickým uzlem, v němž se protínaly zájmy a účasti podstatné části panovnické Evropy a papežství, zastupovaného v této době ambiciózním Bonifácem VIII. Žemličkův Václav II. se jeví jako uvážlivý diplomat i vojevůdce, který obstojí ve válce s Albrechtem, Rudolfem i Karlem Robertem. Čtenář má navíc při této příležitosti možnost vysoce ocenit Žemličkovy předchozí explikace týkající se chodu společnosti i regna, protože jeho výklad obrazu česko-polsko-uherského soustátí výborně doplňují a objasňují dějovou konstrukci líčení závěru vlády Václava II. Součástí téhož je výborná analýza fiskálního systému, který umožňoval, aby Václavovy úmysly a konflikty byly financovatelné.

Celou dramatickou kapitolu uzavírá Václavova smrt a odkaz zachovat česko-polské soustátí. Dne 21. června 1305 začala dějinná kapitola, která měla nejspíše vést k Václavovu svatořečení. Králův pohřeb byl příkladem deklarace *splendoris regis*, soudobá kronikářská svědectví však hovoří o tom, že králova osobnost a jeho život byly současníky hodnoceny velmi různě a zdaleka ne vždy pozitivně. České království král opustil jako centralizovanou monarchii, Polsko (stejně jako Uhry) si však z jeho odkazu zachovalo málo. A to přes to, že Václav v krátké době, která mu byla dopřána, usiloval o vytvoření vyrovnaného soustátí, které Josef Žemlička charakterizuje jako personální unii. Panovnickovo úsilí je možné

spatřovat v jakémsi zpodobnění principů správy, unifikační je např. také jeho politika mincovní, byť mnohdy (v Polsku) setrvavší spíš na úrovni záměru.

Nástup Václava III. znamenal v mnohém ústup od politiky jeho otce a nebylo dost času na to, aby mohl Václav ukázat, že překonal počáteční nezralost. Některé jeho kroky svědčí o tom, že o jisté (možná zejména symbolické) návaznosti skutečně uvažoval (*Aula regia – Thronus regis*). Vraždou 4. srpna 1306 však přemyslovská éra v našich dějinách skončila.

Poslední kapitolou se Josef Žemlička znovu ohlíží za velkým tématem jak z domácí, tak z evropské perspektivy. Část dědictví přemyslovských staletí zůstala součástí domácí tradice, mnohé z něj bylo využito v zápasu o obsazení českého trůnu v nelehké době přechodu z přemyslovské do lucemburské etapy. Žemličkova monografie je promyšlená a přesvědčivá, a to i v částech, v nichž není možné zformulovat nic jiného než hypotézu.

Petr Sommer

Wawrzyniec KOWALSKI

The King of the Slavs. The Image of a Ruler in the Latin Text of The Chronicle of Priest of Duklja

(= East Central and Eastern Europe in the Middle Ages, 450–1450, Vol. 69)

Boston – Leiden, Brill 2021, 368 s., ISBN 978-90-04-44687-8.

Vydavateľstvo Brill svojou sériou *East Central and Eastern Europe in the Middle Ages* ukazuje na dosiaľ nepreskúmané problémy tohto regiónu, ktoré neraz zostávali aj na periférii historického výskumu. Autorom novej publikácie je poľský historik Wawrzyniec Kowalski (Univerzita vo Wroclawi), ktorý sa podujal na neľahkú úlohu – dešifrovať a do istej miery aj demýtizovať juhoslovanské kronikárske dielo známe ako *Letopis Popa Dukljanina* a ponúknuť analýzu obrazu panovníka v tejto kronike.

Jedná sa o prameň so zložitou problematikou (v otázke datovania a autorstva), podobne ako sú *Kristiánova legenda* či *Kronika anonymného notára kráľa Bela*, o ktorých sa dodnes vedú živé diskusie a polemiky. Kronika sa väčšinou považovala za dielo písomníctva z prostredia dukljanskeho arcibiskupstva so sídlom v Starom Bare (dnes Čierna Hora) z druhej polovice 12. storočia. Dodnes sa však zachovali iba novoveké odpisy a tlače (napríklad i v taliančine z roku 1601 pod názvom *Il Regno degli Sclavi*), čo značne sťažuje datovanie a rovnako je otvorená otázka autora, kompozície či použitých starších prameňov. V minulosti sa operovalo s rozličnými hypotézami. Prvotná teória prikladala autorstvo dukljanskemu arcibiskupovi Gregorovi zo Zadaru. V nedávnej dobe to bol srbský medievista Tibor Živković, ktorý sa domnieval, že autorom bol český cistercita Rudiger, ktorý dielo napísal na prelome 13. a 14. storočia na obhájenie politickej vízie a ambícií dalmátskeho magnáta Pavla Šubića. V našom prostredí sa dielom zaoberal najmä Lubomír Havlík a v nedávnej dobe Martin Homza pri analýze svätoplukovského mýtu.¹

1 Lubomír HAVLÍK, *Dukljanská kronika a Dalmátska legenda*, Praha 1976; Martin HOMZA et al., *Svätopluk v európskom písomníctve. Štúdie z dejín Svätoplukovej legendy*, Bratislava 2014.